

DOI: 10.37100/2616-7689/2020/8(27)/12

УДК 339.012 : 630.64

JEL CLASSIFICATION: Q 23

**ОБНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛІСОВИМИ РЕСУРСАМИ В УМОВАХ ЇХ
ІНТЕГРАЦІЇ ДО РИНКОВОГО СЕРЕДОВИЩА**

**RENOVATION OF THE FOREST MANAGEMENT SYSTEM IN TERMS OF THEIR
INTEGRATION INTO THE MARKET ENVIRONMENT**

Ольга ГАМЗІНА,
провідний економіст,
Державна установа «Інститут економіки
природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України», Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7863-9299>

Olga GAMZINA,
lead Economist,
Public Institution «Institute of
Environmental Economics and
Sustainable Development of the
National Academy of Sciences of
Ukraine», Kyiv

Розглянуто сучасні трансформації лісового господарства України, у тому числі специфіку його інтеграції до ринкового середовища. Доведено, що сформована модель лісокористування призвела до невинного скорочення лісових ресурсів і погіршення якості їх структури, що потребує її перегляду, зокрема системи управління лісовими ресурсами. Зазначено, що наразі понад дві третини лісових ресурсів країни перебувають у розпорядженні Державного агентства з лісових ресурсів. У зв'язку з поетапним переведенням усієї лісоресурсної сфери на ринкові механізми наголошено на необхідності передбачення її відновлення, а також реалізації найбільш прийняттого формату приватного лісокористування.

Ключові слова: природні ресурси, лісові ресурси, лісокористування, система управління, ринковий механізм лісокористування, економічний механізм відновлення.

The article considers modern transformations of forestry in Ukraine, including the specifics of its integration into the market environment. It is shown that the currently formed model of forest use has led to a continuous reduction of forest resources and deterioration of the quality of their structure. It is essential to revise the current model, including the forest management system. Currently, more than two thirds of the country's forest resources are available to the State Forest Resources Agency. However, due to the gradual transfer of the entire forest resource sector to market mechanisms of work, it is necessary to provide in advance to ensure its restoration, as well as the implementation of the most acceptable format of private forest use. The main result of the study is a conceptual vision of the new management structure. Due to the fact that in the future forestry will become more and more dependent on the private sector, the new management model should include exactly those tools that will be appropriate in market conditions. Currently, the State Agency for Forest Resources of Ukraine has very limited tools for such influence. The agency, when transferring the site for use, can only control the final result. However, the actual effectiveness of such control remains extremely low. In conditions when the bulk of wood will belong to private companies, it will be problematic to establish systematic monitoring in the country. That is why an effective economic and environmental mechanism of this type of control should be created in advance. Also, the transfer of forest use in the country requires early regulation of all production stages. That is, without such regulation it will be impossible to ensure proper compliance with the law. The introduction of market mechanisms for forest use should take place simultaneously with the introduction of comprehensive rules for the use of forest resources and the restoration of forest plantations.

The main purpose of the article is to formulate the basis of a promising model of forest resources management in Ukraine. The problem is that now this area needs to be reformed and is in transition. The previous model of natural resource use in the country has led to a rapid reduction in the number of forest plantations.

Key words: natural resources, forest resources, forest use, management system, market mechanism of forest use, economic mechanism of restoration.

Постановка проблеми. Протягом тривалого періоду лісові ресурси відігравали вирішальну роль у розвитку продуктивних сил. Деревина одночасно була й основним конструкційним матеріалом, і основним паливом. Через науково-технічний прогрес її масштаб застосування у цих якостях різко скоротився, але, тим не менш, деревина і лісові ресурси в цілому ще мають важливе значення в економічному розвитку. Це стосується деревини як будівельного матеріалу і сировини. Лісові масиви виконують вирішальну функцію в екологічній рівновазі. Відтак зважена політика лісокористування, яка б забезпечувала баланс інтересів суспільства, держави та бізнесу, є необхідністю [1, с. 20].

На наш погляд, у сучасній економічній літературі сформувалася усталена, загально визнана методологія, яка передбачає певні принципи лісокористування, а саме: збереження лісів шляхом їх охорони, захисту, відтворення, лісорозведення; поліпшення якості лісів, а також підвищення їх продуктивності; платність використання лісів. Сьогодні відомі три види відтворення – просте, розширене і звужене, що розрізняються рівнем зміни (підвищення, зниження) певних показників. При простому відтворенні масштаб виробництва (обсягів) товарної продукції однаковий, тобто воно поновлюється в колишніх розмірах; розширеному – відбувається приріст обсягів, тобто виробництво поновлюється в більших розмірах, звуженому – падіння обсягів і розмірів виробництва. Звичайно, ідеться не про окремі види продукції, а зміну економічного становища держави. Так, упродовж останніх 20 років обсяг виробництва комерційної деревини в Україні скоротився, що свідчить про звуження масштабів виробництва. Не досліджуючи причини такого спаду, доцільно зазначити можливі шляхи його ослаблення внаслідок регулювальної ролі держави у проведенні реформ [2, с. 232].

Лісовідновлення, що є основною частиною відтворення лісів, здійснюється природним, штучним або комбінованим способом на підставі проекту з метою відновлення вирубаних, загиблих, пошкоджених лісів. Догляд за лісами – це рубка частини дерев, чагарників.

Агролісомеліоративні та інші заходи здійснюються відповідно до Правил догляду за лісами особами, які використовують ліс на підставі Проекту освоєння лісів, спрямованого на підвищення якості їх відтворення, продуктивності та збереження корисних функцій. Особливість відтворення лісових ресурсів полягає у тривалості цього процесу. Підвищення його ефективності має відбуватися на основі планування процесу вирощування лісів за видами робіт, площами, обсягами, термінами виконання та інше [3, с. 30].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій дає змогу зробити висновок про те, що проблематика лісокористування висвітлюється в них достатньо широко. Серед останніх тенденцій слід виділити, зокрема, дослідження лісокористування в регіональному розрізі (З.В. Осипенко). Також багато уваги приділяється нормативно-правовим аспектам лісокористування (І.І. Суюва). Важливим напрямом є розробка його методологічних основ, у тому числі стратегії розвитку цієї сфери (Т.М. Сторожук, С.С. Свірідова). Багато дослідників розвивають такий аспект, як створення та підтримка системи моніторингу лісових ресурсів (А.Ю. Якимчук, Н.М. Юрків). Сучасні реформи в Україні спонукали наукову спільноту до розробки відповідних аспектів проблеми. Так, багато публікацій присвячено організації лісокористування в контексті створення нових територіальних громад (Л.І. Сахарницька). Загалом слід зауважити, що такий напрям, як розробка нової управлінської моделі для лісозаготівельної сфери, розвинений недостатньо.

Мета статті – сформулювати методологічні основи становлення нової управлінської моделі сфери лісокористування в Україні в умовах посилення приватної ініціативи.

Виклад основного матеріалу. Наукові та практичні дослідження свідчать про те, що заготівлю деревини і відтворення лісів слід урахувати як процес невиснажливого користування лісом, який можуть виконати орендарі в умовах довгострокової оренди за підтримки власником лісів, коригування чинної законодавчої, проектної та нормативної бази і створення стійких

СТАЛЕ ВИКОРИСТАННЯ, ОХОРОНА Й ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

правових відносин. З цією метою на основі технологічних карт залежно від технології лісосічних робіт, способу лісовідновлення та відповідних доглядів за період вирощування лісу пропонується розробити комплексні кошторисні показники, що включають нормативні витрати трудових і матеріально-технічних ресурсів [1, с. 21].

На нашу думку, саме на основі таких показників лісокористувачі відповідно до технології лісозаготівель і відтворення лісів мають можливість визначити собівартість вирощування лісових насаджень за комплексом операцій з урахуванням реалізації деревини, отриманої від виходів у процесі формування (у будь-якому віці обороту рубки) на основі лісівничо-екологічних умов. При цьому технології робіт повинні відповідати Проекту освоєння лісів і правилам їх виконання (наприклад, зі збереженням підросту чи без нього і т. п.). Такі дані становитимуть нормативно-економічну основу укладення договору оренди, планування й контролю виробничо-господарської діяльності з користування та відтворення лісових ресурсів [4, с. 369].

Економічна організація відтворення лісових ресурсів передбачає отримання їх якості, ґрунтованого на ефективному виборі способів лісовідновлення відповідного національного використання лісового фонду.

Щодо ефективних форм організації управління лісами, включаючи їх відтворення, слід вказати на необхідність вироблення такого цілісного світогляду «ідеалу господарського лісу, щоб він міг, не втрачаючи своєї життєвої стійкості, задовольняти основні запити господарства. Тобто мова йде про втілення ідеї постійності користування, тісно пов'язаної з ідеєю відновлення. Відновлюване, багатоцільове і багаторесурсне користування лісами повинно бути збалансовано їх відтворенням. При цьому організація відтворення лісів повинна відповідати сукупності екологічних, економічних і соціальних цілей природи і суспільства [5, с. 105].

Ми вважаємо, що діюча модель лісокористування в Україні потребує заміни і невпинно призводить до скорочення лісоресурсного потенціалу в цілому (табл.).

Таблиця

Фактична та оптимальна лісистість території України, 2019 р., %*

Регіон	Лісистість	
	фактична	оптимальна
Полісся	26,8	32,0
Лісостеп	13,0	18,0
Степ	5,30	9,0
Карпати	42,0	45,0
Крим	10,4	19,0
Україна	15,9	20,0

*Джерело: розроблено на основі [6].

У кожному регіоні України спостерігається стрімке зменшення показників лісистості, які вже суттєво нижчі за природні, тобто йдеться про порушення екологічного балансу в регіонах. Якщо така тенденція триватиме й надалі, то лісозаготівельну діяльність слід згорнути.

Ще однією особливістю сфери лісокористування в Україні є те, що надмірна заготівля лісу (хижацьке лісокористування) спостерігається і в регіонах, які не мають значних лісових масивів, отже, таку ситуацію можна охарактеризувати як загрозливу.

Віковій структурі лісових ресурсів також властива низька частка стиглих та перестиглих лісів – менше ніж 19 % (2019

р.). На лісові масиви, в яких можна проводити масову лісозаготівлю, припадає до 1/5 всього лісового фонду. В інших вікових сегментах можна здійснювати лише вибіркову виробку. Таким чином, упродовж останніх років можливості для розвитку лісозаготівельної сфери стрімко скоротились і наразі слід переглянути підходи до її функціонування (рис. 1).

В Україні більше ніж 50 % лісів створені людиною та потребують посиленого догляду. Нинішні лісові масиви – це здебільшого результат штучного насадження. Ідеться передусім про регіони, для яких раніше не була характерна значна лісистість.

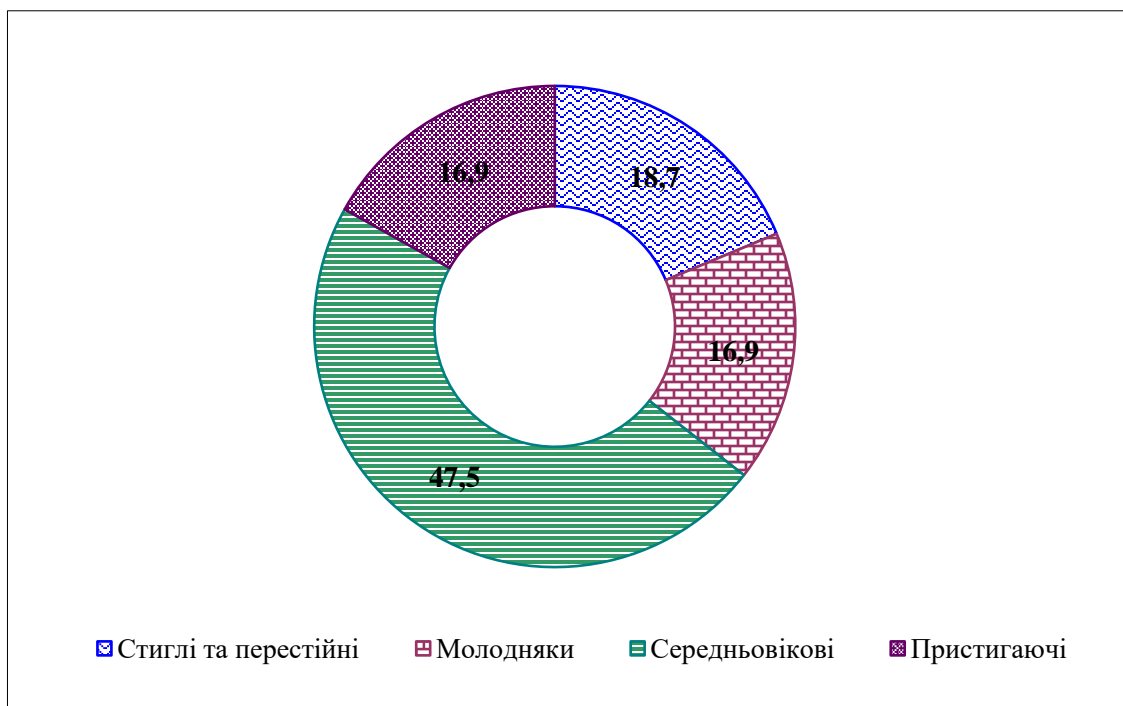

Рис. 1. Вікова структура лісів України, 2019 р., % від загального фонду [6]

З іншого боку, така велика частка штучно насаджених лісових масивів свідчить про те, що власне завдання розширення є цілком реальним і завдяки роботі зі штучного відновлення лісоресурсного потенціалу ситуацію можна докорінно змінити.

Сучасній системі управління лісоресурсною сферою властиве домінування державної форми власності (що, власне, є наслідком специфіки законодавчої бази).

Серед державних установ провідне місце займає профільне відомство – Держлісагентство. Важливе значення також мають органи місцевого самоврядування. Очевидно, що посилення такого компонента, як приватне лісокористування, має розвиватись саме в рамках структури Держлісагентства, насамперед через механізми оренди та виділення ділянок для заготівлі лісу (рис. 2).

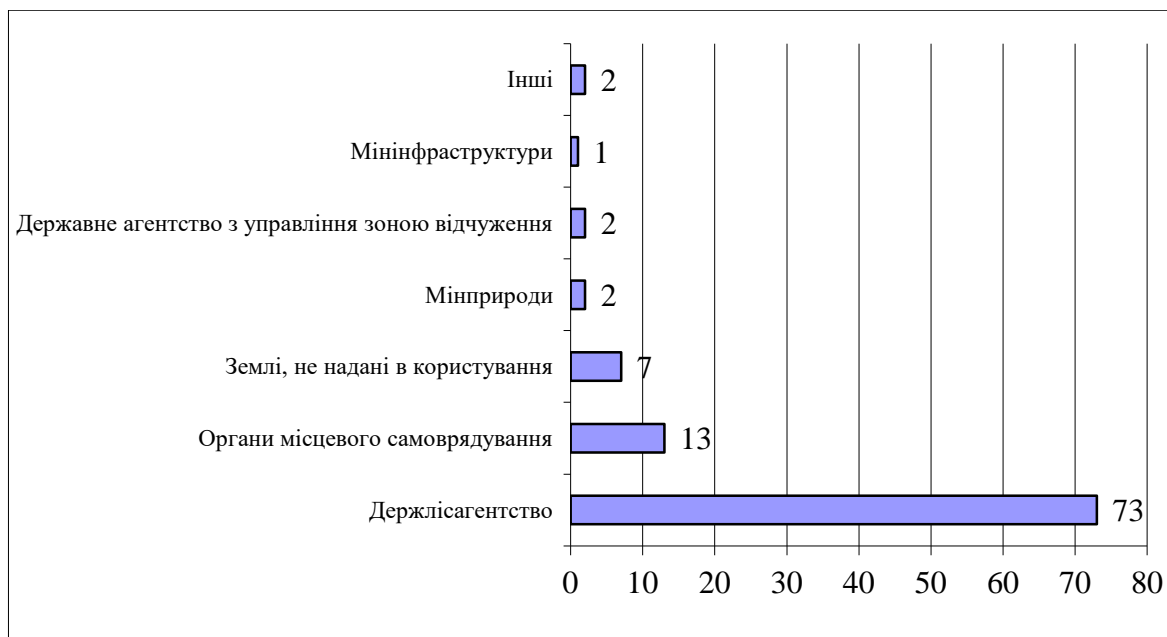

Рис. 2. Відомча приналежність лісів України, 2019 р., % від загального фонду [6]

СТАЛЕ ВИКОРИСТАННЯ, ОХОРОНА Й ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

На наш погляд, специфіка лісовідновлюваної діяльності в Україні полягає в тому, що базовим є саме відновлення лісу. Протягом останніх 20 років воно щорічно здійснюється в обсягах 38–40 тис. га. Частково це відбувається природним способом, частково – шляхом штучного висадження молодих дерев.

Але така діяльність, як створення нових лісів, практично зведена до мінімуму. Якщо

до 2009 р. його обсяги постійно збільшувались і майже зрівнялись за обсягами з лісовідновленням, то наразі відбувається стрімкий спад. Це пов'язано з тим, що інші розпорядники земельних ділянок (окрім Держлісагентства) не зацікавлені у вирощуванні лісових масивів (рис. 3).

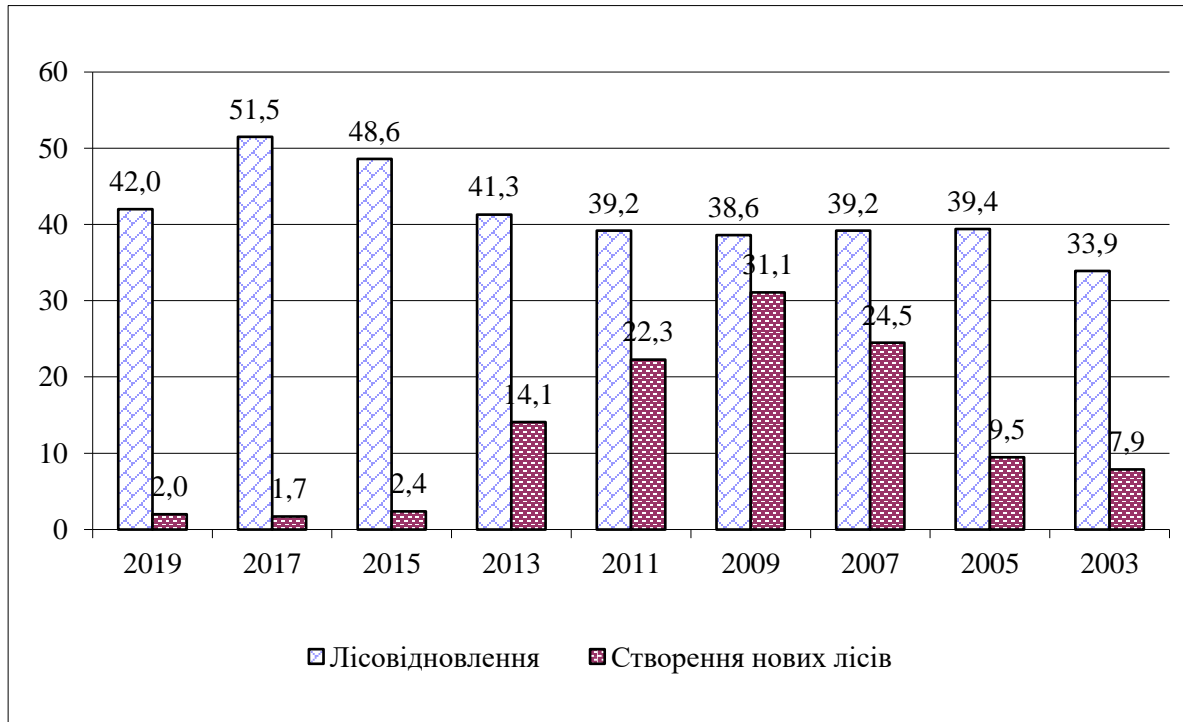

Рис. 3. Динаміка робіт з відтворення лісів в Україні по роках, тис. га [6]

Ще однією наріжною проблемою для лісоресурсної сфери України є незаконна вирубка лісу, що протягом останніх років стала системною і подекуди може спричинити цілковите зникнення лісових масивів. Основною причиною незаконної вирубки є те, що в багатьох регіонах лісові ресурси – це єдиний доступний природний ресурс, придатний для швидкої комерціалізації (рис. 4).

Показовими є найвищі показники незаконної вирубки в регіонах із найменшими площами лісових насаджень.

Так, на Херсонську область припадає 51, Харківську – 35 % від загального обсягу незаконних вирубок.

Принцип стійкості і невиснажливості лісів забезпечується насамперед однаковим об'ємом лісозаготівель і відтворення лісових ресурсів у всьому їх різноманітті. З метою

поліпшення якості лісів, підвищення їх продуктивності та виявлення земель, що потребують лісовідновлення, слід здійснювати державний моніторинг лісовідтворення, який має включати такі складові [7, с. 122]: характеристики лісових насаджень при відтворенні, використовуваних насіння і посадкового матеріалу лісових рослин (саджанців, сіянців) та ефективності відтворення лісів.

Ми вважаємо, що моніторинг відтворення лісів має бути частиною державного екологічного моніторингу (державного моніторингу навколишнього природного середовища).

Тривалість процесу вирощування лісу потребує більш ретельного ставлення до лісового законодавства та відповідних нормативно-правових актів.

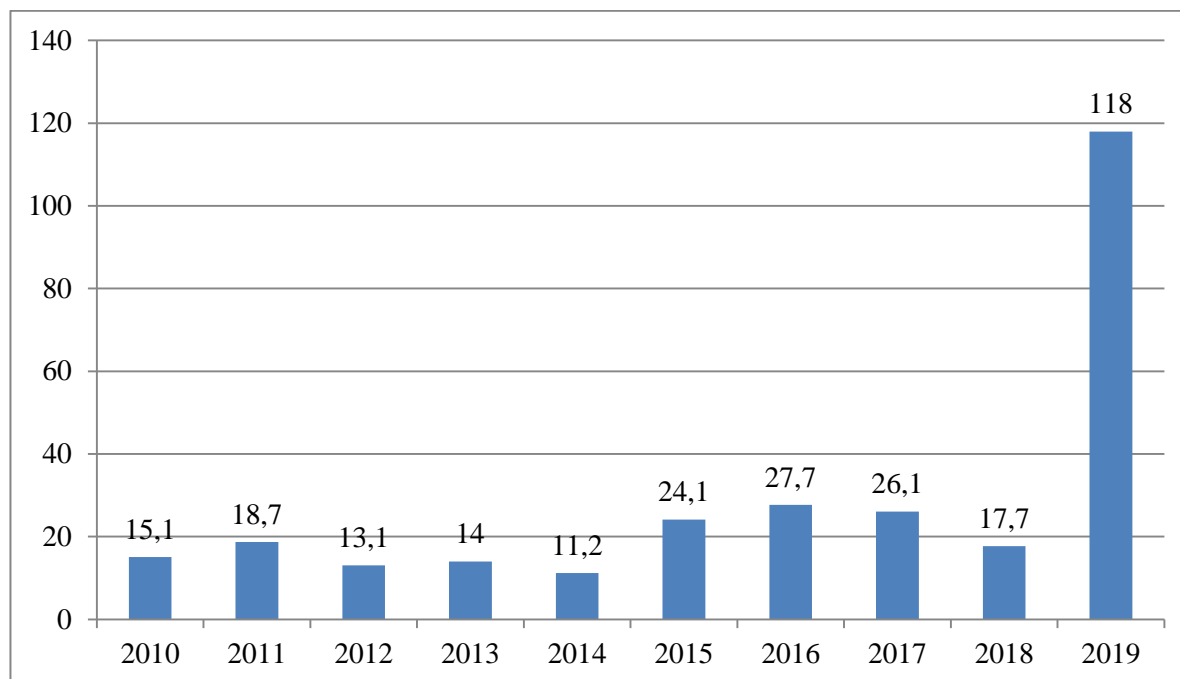

Рис. 4. Динаміка незаконної вирубки лісів в Україні, тис. м³ [6]

З цією метою пропонується в чинному законодавчому забезпеченні об'єднати в окремий розділ з відтворення лісів розкидані статті, що стосуються способів лісовідновлення, видів догляду за лісовими насадженнями та коштів для їх здійснення, а також лісозаготівельної діяльності, яка залежить від названих видів робіт, з коригуванням понятійного апарату відповідно до довготривалої послідовності здійснення робіт і чинних нормативних документів щодо використання і відтворення лісів. Тобто важливий етап упровадження нового організаційно-економічного механізму – це чітке формулювання його правових основ у законодавчій базі [7, с. 125].

Ефективність лісових відносин визначається законодавством і нормативно-правовими актами, які повинні створюватися на його базі. Тому, вивчаючи будь-який з цих нормативів, крім тексту Лісового кодексу і актів, учасники лісових відносин повинні розуміти технологію та економіку результату, оскільки всі витрати включаються у собівартість робіт. В окремих статтях кодексу найменування і зміст відрізняються, що порушує економічне розуміння сутності робіт. Витрати лісокористувача на відтворення лісових ресурсів залежать від способу лісовідновлення, проведення доглядів у процесі вирощування лісу, величини прибутку, отриманого в результаті реалізації

деревини від рубок догляду. Ці витрати можуть бути розраховані як за весь оборот рубки, так і в окремі періоди зростання насаджень [9, с. 40].

Висновки. Сьогодні практика ведення лісового господарства свідчить про те, що значні обсяги посадки лісу (при якій витрачені гроші, час і працю) залишаються без необхідного догляду. Лісова справа – це не набір одноразових актів, таких як рубка, посадка саджанців, догляд і знову рубка, а певний взаємопов'язаний цикл, в якому все повинно робитися правильно від початку і до завершення. Правильне (інтенсивне) лісове господарство полягає в тому, що відтворення лісових ресурсів повинно здійснюватися посадкою насаджень і вирощуванням на основі управління процесом їх зростання, проведення систематичних і своєчасних рубок догляду за безпосередньої участі людини. Згідно з офіційною статистикою гине більше ніж 50% створених лісових культур. Саме тому в проекті освоєння лісів попередньо необхідно прораховувати кошти на весь період відтворення, розділяючи їх на посадку і власне вирощування з контролем показників формування насаджень заданих властивостей. Економічна організація відтворення лісових ресурсів передбачає безбиткове виробництво, за якого відбувається управління фінансами в циклі вирощування лісу, а витрати на посадку, відходи та інші заходи окупуються отриманими доходами.

Удосконалення лісового законодавства відповідно до чинних нормативно-правових актів у частині технології лісозаготівель і лісовідновлення, а також формування комплексних кошторисних норм, конкретизації проектів освоєння лісів, управління фінансами в циклі лісовирощування сприятимуть підвищенню ефективності організації відтворення лісових ресурсів у лісокористувачів.

Список використаних джерел

1. Щурик М.В. Лісогосподарські ресурси: пріоритети використання й розвитку / М.В. Щурик, З.В. Осипенко // *Агросвіт*. – 2020. – № 16. – С. 15–23.

2. Сторожук Т.М. Теоретичні аспекти економічної оцінки лісових ресурсів як об'єктів обліку / Т.М. Сторожук, Н.С. Дружинська // *Економічний вісник*. – 2019. – № 3. – С. 231–241. – (Серія «Фінанси, облік, оподаткування»).

3. Сюйва І.І. Законодавче забезпечення використання лісових ресурсів для виробництва сільськогосподарської продукції в Україні / І.І. Сюйва // *Право. Людина. Довкілля*. – 2019. – № 10. – С. 28–35.

4. Якимчук А.Ю. Оцінка стану збереження й відтворення ялинових лісів поліського регіону України: аспекти еколого-економічної безпеки / А.Ю. Якимчук // *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. – 2019. – № 4. – С. 367–382.

5. Осипенко З.В. Екологія – ключова функція лісових ресурсів: макрорегіональний зріз / З.В. Осипенко // *Агросвіт*. – 2020. – № 17. – С. 103–110.

6. Публічний звіт державного агентства лісових ресурсів України за 2019 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mepr.gov.ua/files/images/news_2020/26022020.

7. Свірідова С.С. Стратегія нарощування потенціалу лісового господарства України / С.С. Свірідова, А.А. Бондаренко, Є.О. Кобальчинська // *Причорноморські економічні студії*. – 2019. – № 41. – С. 121–125.

8. Сахарнацька Л.І. Аспекти управління лісовими та земельними ресурсами в умовах об'єднаних територіальних громад / Л.І. Сахарнацька // *Збалансоване природокористування*. – 2019. – № 4. – С. 107–111.

9. Юрків Н.М. Методика еколого-економічного оцінювання виробничого навантаження на лісові екосистеми в процесі заготівлі деревини на експорт / Н.М. Юрків // *Науковий вісник НЛТУ України*. – 2019. – № 29. – С. 38–41.

References

1. Shuryk, M.V. (2020). Lisohospodarski resursy: priorytety vykorystannia y rozvytku [Forest resources: priorities for use and development]. *Agrosvit*, 16, 15-23 [in Ukrainian].

2. Storozhuk, T.M., Druzhynska, N.S. (2019) Teoretychni aspekty ekonomichnoi otsinky lisovykh resursiv yak ob'ektiv obliku [Theoretical aspects of economic evaluation of forest resources as objects of accounting]. *Economic Bulletin. Series: finance, accounting, taxation*, 3, 231-241 [in Ukrainian].

3. Siuiva I.I. (2019) Zakonodavche zabezpechennia vykorystannia lisovykh resursiv dlia vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii v Ukraini [Legislative support for the use of forest resources for agricultural production in Ukraine]. *Scientific and practical journal «Law. Man. Environment»*, 10, 28-35 [in Ukrainian].

4. Yakymchuk, A.I. (2019) Otsinka stanu zberezhennia y vidtvorennia yalynovykh lisiv poliskoho rehionu Ukrainy: aspekty ekoloho-ekonomichnoi bezpeky [Assessment of the state of preservation and reproduction of spruce forests of the Polissya region of Ukraine: aspects of ecological and economic safety]. *Bulletin of the National University of Water Management and Environmental Sciences*, 4, 367-382 [in Ukrainian].

5. Osypenko, Z.V. (2020) Ekolohiia – kliuchova funktsiia lisovykh resursiv: makrorehionalnyi zriz [Ecology is a key function of forest resources: macro-regional section]. *Agrosvit*, 17, 103-110. doi: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.17-18.103> [in Ukrainian].

6. Publichnyi zvit derzhavnoho ahentstva lisovykh resursiv Ukrainy za 2019 rik (2020) [Public report of the State Agency of Forest Resources of Ukraine for 2019]. *Agency of Forest Resources of Ukraine*. Retrieved from https://mepr.gov.ua/files/images/news_2020/26022020 [in Ukrainian].

7. Sviridova, S.S., Bondarenko, A.A., Kobalchynska, Y.O. (2019) Stratehiia naroshchuvannia potentsialu lisovoho hospodarstva Ukrainy [Strategy for building the

potential of forestry in Ukraine]. *Black Sea Economic Studies*, 41, 121-125 [in Ukrainian].

8. Sakharnatska, L.I. (2019) Aspekty upravlinnia lisovymy ta zemelnymy resursamy v umovakh obiednanykh terytorialnykh hromad [Aspects of forest and land resources management in the conditions of united territorial communities]. *Balanced nature management*, 4, 107-111. doi: <https://doi.org/10.33730/2310-4678.4.2019.199084> [in Ukrainian].

9. Yurkiv, N.M. (2019) Metodyka ekoloho-ekonomichnoho otsiniuvannia vyrobnychoho navantazhennia na lisovi ekosystemy v protsesi zahotivli derevyny na eksport [Methods of ecological and economic assessment of production load on forest ecosystems in the process of timber harvesting for export]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, 29, 38-41 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11 вересня 2020 року